

«ΜΥΡΗΣ· ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ ΤΟΥ 340 Μ.Χ.»

Ερμηνευτική πρόταση για την (καβαφική) διπλότητα του έρωτα

1. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΒΑΦΙΚΟ ΜΥΡΗ¹ έχει θίξει ερμηνευτικές πλευρές του ποιήματος που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, δεν θα επιχειρήσω ωστόσο εδώ οποιαδήποτε σχετική ανασκόπηση² θα κρατήσω μόνο, ως αφετηρία, την άποψη που διατυπώνει ο Μ. Πιερής, ότι δηλαδή ο ποιητής σπεύδει να κλείσει το ποίημά του στο σημείο ακριβώς όπου ο εθνικός φίλος του Μύρη ξυπνά από το λήθαργο που τον είχε βυθίσει η χριστιανική τελετουργία, και φεύγει σχεδόν κυνηγημένος από το «φρικτό τους σπίτι», αφήνοντας πλέον «στον αναγνώστη το δικαίωμα ενός προσωπικού προβληματισμού για τον πραγματικό νικητή της σύγκρουσης ανάμεσα στην αντιστασιακή λειτουργία του γενικότερου κοινωνικού περιβάλλοντος και στη βαθύτερη ουσία της πραγματικής κοινωνίας δύο μεμονωμένων ανθρώπων».³

2. Η αφηγηματική δομή του ποιήματος υποβάλλει τη διαπλοκή τριών κατά βάση πρωταγωνιστών με ίσα, αν μου επιτρέπεται ο όρος, δικαιώματα μέσα σ' ένα πλαίσιο όπου διακυβεύεται (και εν τέλει διασαλεύεται) η εγκυρότητα δεδομένων εξουσιαστικών (κοινωνικών και πολιτικών) σχέσεων, οι οποίες εδώ εστιάζονται στον έρωτα· η ριζική αμφισβήτηση της υποταγής και η στρατηγική με την οποία ο άνθρωπος (κυρίως όμως όποιος έδωσε και δόθηκε στον έρωτα) μπορεί να απεμπλακεί από την εξουσιαστική λογική που απειλεί να συνθλίψει το βίο του στοιχειοθετούν το σημασιολογικό και αξιακό κέντρο βάρους του ποιήματος.

Οι τρεις πρωταγωνιστές ανήκουν σε δύο ευκρινώς διαφοροποιημένες πολιτισμικές ομάδες στον κρίσιμο και μεταίχμιακό 4ο αι. μ.Χ., μέσα στην πολυπρόσωπη Αλεξάνδρεια: στους εθνικούς (που είναι εδώ όλοι τους νέοι, έτοι-

μοι να ξοδέψουν και να ξοδευτούν. «έκδοτο<ι> στες ηδονές») και τους χριστιανούς (που φαίνεται να συσπειρώνονται σε μια πνευματική τάξη πραγμάτων, με ολωσδιόλου διαφορετικό προσανατολισμό και άλλα ιδεώδη).⁴ Οι πρωταγωνιστές αυτοί είναι: α) ο ανώνυμος φίλος του Μύρη (ο κυριότερος εκπρόσωπος της πρώτης ομάδας, λόγω της στενής σχέσης του με τον πεθαμένο νέο), που σπεύδει στην κηδεία· β) οι «τέσσαρες Χριστιανοί ιερείς» (οι επισημότεροι εκπρόσωποι της δεύτερης ομάδας)· γ) ο Μύρης, φυσικά, που κινείται μεταξύ των δύο ομάδων, που βρίσκεται διαρκώς μεταξύ τους ακόμα και όταν αυτό δεν ήταν στο χέρι του, ακόμα δηλαδή και πεθαμένος.

Δεν θα ήταν ίσως υπερβολή να τονιστεί ότι και οι δύο ομάδες με τα μέσα και τη "σοφία" που διαθέτουν, διεκδικούν τον Μύρη ζωντανό και νεκρό, και εν μέρει τον κερδίζουν, η κάθε μία με τον τρόπο της, χωρίς ωστόσο ποτέ κάποια από τις δύο να τον κάνει ολοκληρωτικά και για πάντα δικό της. Όπως δεν θα το καταφέρει η πρώτη ομάδα, που έχει ασφαλώς το πλεονέκτημα όσο αυτός ζει (: ήταν μαζί τους πρωί και βράδυ, «σκορπώντας αφειδώς το χρήμα του στες διασκεδάσεις», ξένοιαστος, αδιαφορώντας για το τι έλεγε ο κόσμος, γελώντας και απαγγέλοντας στίχους «με την τελεία του αίσθησι του ελληνικού ρυθμού», σε συγκεντρώσεις και εκδρομές, σε «ωραία κι άσεμνα ξενύχτια», «σε νύχτιες ρήξεις στες οδούς»), έτσι και η δεύτερη ομάδα δεν θα μπορέσει να το επιτύχει όταν ο Μύρης πεθαίνει, παρά τα εμφανή πλεονεκτήματα που έχει αποκτήσει (: ο νεκρός Μύρης και η κηδεία του ανήκουν στους χριστιανούς γονείς και συγγενείς του).

Η αποτυχία οικειοποίησης του Μύρη οφείλεται και στις δύο περιπτώσεις στη δική του αντίσταση, ευθεία (προς τους εθνικούς φίλους του) και πλάγια (προς τους χριστιανούς οικείους του), που έχει ως προνομιούχο αποδέκτη τον αγαπημένο εθνικό φίλο.

Αν στην πρώτη περίπτωση ο Μύρης φροντίζει να ξεχωρίσει τον εαυτό του από την εθνική θρησκεία, χωρίς όμως να καταφέρει να ξεφύγει από το άγρυνο μάτι και αυτί του ερωτευμένου φίλου (μόνο αυτός τον βλέπει να στρέφει «αλλού το βλέμμα» και ακούει τον ψίθυρό του: «τη εξαιρέσει εμού», στ. 48, 53), με ανάλογο πλην απαιτητικότερο, όπως θα φανεί παρακάτω, τρόπο ξεφεύγει στη δεύτερη περίπτωση από τον (τόσο θεαματικό και θορυβώδη) χριστιανικό εξαγνισμό του ηδονικού παρελθόντος του.

Ο Μύρης θα "χρησιμοποιήσει" αυτόν τον αγορασμένο εξαγνισμό του (και εδώ βρίσκεται η στρατηγική), για να προσφέρει κυριολεκτικά από το κρεβάτι του θανάτου, μόνο στον φίλο του (και μετωνυμικά σε κάθε ερωτευμένο νέο) τη δυνατότητα να κρατήσει τη «θύμηση» της αυθεντικής αγάπης και του πάθους τους, και σ' ένα δεύτερο επίπεδο την αξία της *διαφορετικότητας* για πραγματικές, δηλαδή επί ίσοις όροις, ανθρώπινες σχέσεις.

Η δοκιμασία στην οποία θα υποβληθεί ο προνομιούχος εθνικός φίλος εί-

... για ευθέως ανάλογη με αυτήν που διάλεξε για τον εαυτό του ο ίδιος ο Μύρης, στην προσπάθειά του να κατακτήσει την αληθινή ζωή (του έρωτα) ξεπερνώντας το ψεύδος της αυθεντικότητας· ο Μύρης διάλεξε να ζήσει στην κόψη του Ξυραφιού, μεταξύ όλων εκείνων που γνώριζε ότι τον διεκδικούν, η επιλογή του ωστόσο αυτή στηριζόταν σε μια βαθιά γνώση για τον άνθρωπο και τη ζωή, η οποία δεν είναι για όλους: δίδεται στους εκλεκτούς του έρωτα. αλλά κατά παράδοξο τρόπο φαίνεται να περνά υποχρεωτικά από το θάνατο. Η για να το πούμε διαφορετικά: ο θάνατος ενός αγαπημένου φίλου μπορεί να αποκαλύψει συνταρακτικά πράγματα σ' εκείνον που τον χάνει, δίνοντας έτσι το περιθώριο για μια νέα, πιο "πραγματική" (σε σχέση με την πραγματικότητα) ζωή αίροντας το κατ' αρχήν μόνο «δράμα απομονώσεως», που σχολιάζει ο Ι.Α. Σαρεγιάννης,⁵ και μετασχηματίζοντας δυναμικά την «ηθική αυτή πανωλεθρία, που ενθυμίζει τον Οιδίποδα».⁶

3. Ας περάσουμε όμως στη συνάρτηση της στάσης του Μύρη, όσο είναι ζωντανός, με τη μεταθανάτια στρατηγική του (και ασφαλώς δεν πρόκειται εδώ για οξύμωρο σχήμα).

Κατ' αρχήν πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο εθνικός φίλος θυμάται «τώρα»,⁷ ενώ δηλαδή βρίσκεται στην άκρη ενός διαδρόμου του χριστιανικού σπιτιού, τρία πράγματα για τον Μύρη, που συνδέονται με δύο συγκεκριμένες περιστάσεις: πρώτα ένα μορφασμό δυσaréσκειας στο πρόσωπό του (: «Μάλιστα μια φορά τον είπαμε / πως θα τον πάρουμε μαζί μας στο Σεράπιον. / Όμως σαν να δυσareστήθηκε / μ' αυτόν μας τον αστείμό: θυμούμαι τώρα», στ. 42-45), και αμέσως μετά ότι τον είδε να αποστρέφει το βλέμμα και τον άκουσε να ψιθυρίζει το «τη εξαιρέσει εμού»:

Α κι άλλες δυο φορές τώρα στον νου μου έρχονται.
Όταν στον Πουσείδωνα κάμναμε σπονδές,
τραβήχθηκε απ' τον κύκλο μας, κ' έστρεψε αλλού το βλέμμα.
Όταν ενθουσιασμένος ένας μας
είπεν. Η συντροφιά μας νά 'ναι υπό
την εύνοϊαν και την προστασίαν του μεγάλου,
του πανωραίου Απόλλωνος — ψιθύρισεν ο Μύρης
(οι άλλοι δεν άκουσαν) «τη εξαιρέσει εμού».
(στ. 47-53)

Όλα αυτά από την άκρη του διαδρόμου όπου: α) βλέπει «κομάτι» μεν στην αρχή τι υπάρχει στο δωμάτιο όπου έχει τοποθετηθεί ο νεκρός (: «όλο τάπητες πολύτιμοι, / και σκεύη εξ' αργύρου και χρυσού», στ. 10-12), αλλά στη συνέχεια τα πράγματα είναι μάλλον καλύτερα, αφού μπορεί να παρατηρεί:

[...] με πόση επιμέλεια,
και με τι προσοχήν εντατική
στους τύπους της θρησκείας τους, ετοιμάζονταν
όλα για την χριστιανική κηδεία
(στ. 56-59)

β) ακούει κοντά του κάποιες χαμηλές φωνές:

Κάτι γρηές, κοντά μου, χαμηλά μιλούσαν για
την τελευταία μέρα που έζησε —
στα χείλη του διαρκώς τ' όνομα του Χριστού,
στα χέρια του βαστούσ' έναν σταυρό. —
(στ. 24-27),

που θα τις διαδεχθούν οι ένθερμες προσευχές και οι μεγαλόφωνες (λίγο παρακάτω) δεήσεις, τις οποίες όμως δεν καταλαβαίνει (επειδή δεν ξέρει, όπως σπεύδει παρενθετικά να σημειώσει, «καλά» τη θρησκεία τους), σε εμφανή αντίθεση με τις χαμηλόφωνες κουβέντες που δεν γίνονται τυχαία δίπλα του (αποτελούν οργανικό μέρος του αγορασμένου εξαγνισμού του Μύρη).

Ο εθνικός φίλος δέχεται στο διάδρομο (ούτε μέσα ούτε έξω) του σπιτιού των χριστιανών έναν καταϊγισμό πληροφοριών (εικόνων και φωνών), τις περισσότερες από τις οποίες μπορεί μεν να μην εννοεί αλλά μέσω αυτών «θυμάται» και εξ αιτίας αυτών αναλαμβάνει στο τέλος του ποιήματος δράση, ξεπερνώντας το σάστισμα που του είχε προκαλέσει το χριστιανικό τελετουργικό της κηδείας.

Όντως, η θεαματική, θορυβώδης και θερμή τελετουργία ασκεί πάνω στον εθνικό φίλο του Μύρη μια παράξενη γοητεία που τον παρασύρει, υποτάσσοντας σταδιακά τα μάτια και τα αυτιά του, σε μια άνευ όρων συμμετοχή· ωστόσο, μέσα από αυτήν τη σαγήνη του πληθωρικού θα προκύψει κατ' αντιστροφήν η θύμηση του "λίγου": ενός μορφασμού, ενός βλέμματος και ενός ψιθύρου του Άλλου Μύρη, τότε που προσπαθούσε (σε ριζική αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στον φίλο του) να είναι ψυχρός και αμέτοχος.

Από αυτό το σημείο και πέρα, τα πράγματα γίνονται πολύπλοκα, αφού το πραγματικά Άλλο πρόσωπο του Μύρη δεν μπορούσε να φανεί επί της ουσίας (και να προκαλέσει τη λυτρωτική ένταση ή μάλλον ανάταση του τέλους του ποιήματος), παρά μόνο επιστρέφοντας στη «θύμηση» του εθνικού φίλου.

Η διπλή βέβαια ταυτότητα του Μύρη («έκδοτος στες ηδονές» πλην χριστιανός) ήταν δεδομένη όσο ζούσε· το Άλλο πρόσωπό του ήταν εκεί για τους πολλούς, τους έδειχνε όμως μόνο την επιφάνειά του, αφού το "βάθος" του ήταν υπόθεση που θα κερδιζόταν (αν κερδιζόταν) με άλλους όρους.

Έτσι, η παρέα γνώριζε από «την πρώτην ώρα» «βεβαίως, που ο Μύρης ήταν Χριστιανός», χωρίς αυτό να δημιουργήσει σε κανέναν πρόβλημα:

Μα ζούσεν απολύτως σαν κ' εμάς.
Απ' όλους μας πιο έκδοτος στες ηδονές·
σκορπώντας αφειδώς το χρήμα του στες διασκεδάσεις.
Για την υπόληψι του κόσμου ξένοιαστος,
ρίχνονταν πρόθυμα σε νύχτιες ρήξεις στες οδούς
όταν ετύχαινε η παρέα μας
να συναντήσει αντίθετη παρέα

(στ. 34-40).

Συμμετέχει δε σε κάθε τι με τέτοια αμεσότητα και ζωντάνια 'τσι που όλα να αξίζουν χάρη στην παρουσία του:

Και σκέπτομουν που η συγκεντρώσεις μας κ' η εκδρομές
χωρίς τον Μύρη δεν θ' αξίζουν πια·
και σκέπτομουν που πια δεν θα τον δω
στα ωραία κι άσεμνα ξενύχτια μας
να χαίρεται, και να γελά, και ν' απαγγέλλει στίχους
με την τελεία του αίσθησι του ελληνικού ρυθμού

(στ. 14-19).

Από την άλλη τώρα πλευρά, η χριστιανική ταυτότητα του Μύρη δεν αμφισβητείται από τους ομοθρήσκους του, παρά την άπρεπη συμπεριφορά του, την οποία τους θυμίζει η παρουσία του εθνικού φίλου στο σπίτι τους (απορούν όμως και δυσαρεστούνται βλέποντας τον τελευταίο στο διάδρομο) και δεν αμφισβητείται επειδή δεν υπάρχει λόγος για κάτι τέτοιο: μπορεί ο Μύρης να είχε εκτεθεί στην «υπόληψι του κόσμου», δεν παρασύρθηκε όμως από τους νεαρούς εθνικούς και αν μη τι άλλο πέθανε με το «όνομα του Χριστού» στα χείλη και τον Σταυρό στα χέρια (έστω και αν αυτό δεν ήταν εντελώς αλήθεια).

4. Η διπλότητα του ζωντανού Μύρη, μπορεί μεν να γίνεται αποδεκτή από τις ομάδες που τον διεκδικούν, η ουσία της όμως μένει ανέγγιχτη, αφού η αντίστασή του περνά απαρατήρητη και αυτό ισχύει ακόμα και για τον προνομιούχο εθνικό φίλο. Παρατηρούσε και άκουγε την ουσία της αντίστασης του αγαπημένου φίλου του, αλλά δεν ήταν σε θέση να εννοήσει το βάθος της: του έλειπε το χριστιανικό τελετουργικό και ο πεθαμένος ηδονικός Μύρης. Η διπλή αντίσταση του Μύρη (απέναντι στους εθνικούς φίλους και τους χριστιανούς) ισοδυναμεί με μια κατάκτηση, η οποία μπορεί να μας οδηγήσει και

στο νόημα της “προσφοράς” του, στο δρόμο δηλαδή που δείχνει πεθαμένος πια ο Μύρης στον ζωντανό αγαπημένο (και γι' αυτό προνομιούχο) φίλο του.

Ο Μύρης, παρά τα φαινόμενα, δεν είναι μόνο (το ποθητό) αντικείμενο διεκδικήσεων, αλλά και ένα υποκείμενο που αφήνει με τον τρόπο του (μέσα από μια προνομιούχα περίπτωση που απευθύνεται σ' έναν εξίσου προνομιούχο αποδέκτη) να διαφανεί ότι και αυτό διεκδικεί κάτι. Εδώ ακριβώς έγκειται και η αποτυχία κάθε προσπάθειας ιδιοποίησής του· στο γεγονός δηλαδή ότι ο Μύρης είναι το σημείο σύγκρουσης δύο ριζικά αντιτιθέμενων τύπων διεκδίκησης, το σημείο όπου ο άνθρωπος καλείται μέσω μιας οδυνηρής πορείας αγωγής να εννοήσει τον κρισιμότερο όρο της ύπαρξής του, που εδώ εξειδικεύεται στο πεδίο του έρωτα (και φυσικά, μια και μιλούμε για ένα καθαφικό ποίημα, ο άνθρωπος μπορεί να είναι και καλλιτέχνης και η ύπαρξή του να συναρτάται με το έργο του): την αξία των ανθρώπινων σχέσεων μεταξύ προσώπων (προσωπο-ποιημένες σχέσεις) έναντι αυτών μεταξύ προσώπου και πράγματος (πραγμο-ποιημένες σχέσεις).

Η διαφορά του τύπου διεκδίκησης του Μύρη από εκείνον των δύο ομάδων βρίσκεται στο ότι, ως υποκείμενο διεκδίκησης, ο Μύρης αναπτύσσει μια εκλεπτυσμένη στρατηγική για την επίτευξη του στόχου του, ευθέως ανάλογη με τον επιδιωκόμενο στόχο.

Πιο συγκεκριμένα, οι άλλοι, ανεξαρτήτως του αν γνωρίζουν τη διαφορετικότητά του, διεκδικούν, βασισμένοι στέρεα στα πιστεύω τους, τον Μύρη για λογαριασμό τους, για να τον ιδιοποιηθούν, για να τον κάνουν όσο μπορούν πιο ίδιο με τον εαυτό τους, θέλοντας ουσιαστικά να επιβεβαιώσουν το κύρος και την ισχύ της ταυτότητάς τους μέσω της κατάκτησης του Άλλου (άρα της πραγματοποίησής του)· ο Μύρης όμως από την άλλη διεκδικεί κάτι απείρως πολυπλοκότερο από την –ας πούμε– “προσθετική” επιβεβαίωση της ταυτότητάς του: διεκδικεί έναν εαυτό που δεν είναι προορισμένος να αγκυροβολήσει σε μια επαναπαυτική ταυτότητα, έναν εαυτό που δεν είναι αλλά διαρκώς γίνεται η κατάκτηση αυτού του εαυτού και αυτού του ανατρεπτικού πιστεύω περνούσε μέσα από την καταλυτική εμπειρία του Άλλου (βλέμματος και σώματος).

Ο Μύρης στις συνάφειές του (με τους εθνικούς φίλους και τους χριστιανούς) έπρεπε –επειδή ακριβώς ο στόχος του δεν ήταν να μετατρέψει τους μεν και τους δε σε αντικείμενα κατάκτησης– να νοιώθει «ξένο ος [...] ξένο ος π ο λ ύ» (στ. 65)· η ξενότητα ήταν ο αναγκαίος όρος για να κερδίσει ο Μύρης το πρόσωπό του: η διαφορετικότητα δεν περνούσε από την υπεροχή.

Αυτήν ακριβώς τη γνώση προσφέρει ο Μύρης από το κρεβάτι του θανάτου του στον αγαπημένο εθνικό φίλο: τον οδηγεί (μόνον αυτόν) στο διαφορετικό, «φρικτό» χριστιανικό σπίτι του, τον φέρνει στην καρδιά της δικής του δοκιμασίας και τον αφήνει απροστάτευτο να δοκιμαστεί βλέποντας και ακούγο-

νίας το Άλλο στην επιστημότερη έκφασή του (: το τελετουργικό της χριστιανικής κηδείας), με στόχο την πρόκληση μιας «αλλόκοτη[ς]» εντύπωσης και την ανάληψη δράσης:

Κ' εξαίφνης με κυρίευσε μια αλλόκοτη
εντύπωση. Αόριστα, αισθάνομουν
σαν νά 'φευγεν από κοντά μου ο Μύρης·
αισθάνομουν που ενώθη, Χριστιανός,
με τους δικούς του, και που γένομουν
ξένο εγώ, ξένο πολ' ένοιωθα κιόλα
μια αμφιβολία να με σιμώνει: μήπως κ' είχα γελασθεί
από το πάθος μου, και π ά ν τ α τού ήμουν ξένος. —
Πετάχθηκα έξω απ' το φρικτό τους σπίτι,
έφυγα γρήγορα πριν αρπαχθεί, πριν αλλοιωθεί
απ' τη χριστιανοσύνη τους η θύμηση του Μύρη
(στ. 60-70).

Ο νεκρός Μύρης θα δηλητηριάσει τη βεβαιότητα του φίλου με τρόπο πλέον δραστικό (έχει προηγηθεί η θύμηση του μορφασμού, του βλέμματος και του ψιθύρου)· μετά από αυτό θα τον αφήσει ελεύθερο (εγκαταλείπει κακήν κακώς το πεδίο της δοκιμασίας), για να ζήσει την υπόλοιπη ζωή του θεραπευμένος από το Κακό: ο εθνικός φίλος δεν επιτρέπει (: έμαθε να αντιστέκεται) στους χριστιανούς να τον κάνουν δικό τους, να του επιβληθούν και να του αλλοιώσουν τη «θύμηση του Μύρη»· από την άλλη, η «θύμηση» αυτή του εθνικού φίλου, κάθε φορά που θα ενεργοποιείται, θα αποκαλύπτει (επειδή θα το κουβαλά στο εξής μαζί της) το βάθος του πεδίου όπου δοκιμάζονται αενάως οι προσωπο-ποιημένες ανθρώπινες σχέσεις.

5. Το δηλητήριο-φάρμακο του Μύρη θα προσγειώσει τον αγαπημένο του φίλο στην πραγματικότητα του Διαφορετικού, ιστοριοποιώντας τη δυναμική διαπλοκή του ίδιου και του ξένου και όχι τη (διαλεκτική) σύνθεσή τους, ιστοριοποιώντας στην ωριμότερη στιγμή της τους όρους ύπαρξης μιας ποιητικής τέχνης, η οποία θεματοποιεί σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης την ειρωνική αποστασιοποίησή της από τη βεβαιότητα που προσπορίζουν τα στέρεα περιγράμματα και η ενική συνείδηση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το ποίημα δημοσιεύτηκε το 1929: Κ.Π. Καβάφης, *Ποήματα*, τ. Β' (1919-1933), επιμ. Γ.Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ίκαρος 1974 [= 9η ανατύπ. της 1ης έκδ.: 1963], σσ. 74-76.
2. Για τη μέχρι το 1983 βιβλιογραφία βλ. Diana Haas - Μ. Πιερός, *Βιβλιογραφικός οδηγός στα 154 ποιήματα του Καβάφη*, Αθήνα, Ερμής, 1984, σσ. 181-182.
3. Βλ. Μ. Πιερός, *Χώρος, Φως και Λόγος. Η διαλεκτική του «μέσα»-«έξω» στην ποίηση του Καβάφη*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1992, σ. 188.
4. Για την αντιπαράθεση των συγκρουόμενων ιδεολογιών, όπως αυτή θεματοποιείται στο ποίημα με τη συγχώνευση «ιστορικής ενόρασης» και «ερωτικού οράματος», βλ. E. Keely, *Η καθαφική Αλεξάνδρεια. Εξέλιξη ενός μύθου* (1976), μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, Αθήνα, Ίκαρος, 1979, σσ. 180-185 και 237-238.
5. Βλ. το άρθρο του «Σχόλια στο ποίημα του Καβάφη Μύρης· Αλεξάνδρεια του 340 μ.Χ.» (1930), *Σχόλια στον Καβάφη*, πρόλ. Γ. Σεφέρης - εισαγ. Ζ. Λορεντζάτος, Αθήνα, Ίκαρος, 1973 [1η: 1964], σσ. 97-103 (το παράθεμα στη σ. 102).
6. Ο.π., σ. 103.
7. Για τη συζήτηση σχετικά με τα προβλήματα αφηγηματικής δομής του ποιήματος βλ. Μ. Πιερός, «Το "Μέσα" και το "Εξω" στην ποίηση του Καβάφη (η ώριμη φάση)», *Χάρτης* 5-6 (Απρίλιος 1983) 679-694· Μ. Perí, «Le voci di Cavafis», *Lirica Greca da Archiloco a Elitis. Studi in onore di Filippo Maria Pontani*, Πάδοβα 1984, σσ. 377-397, και του ίδιου: «Discours immédiat ou Monologue autonome?», *Strumenti Critici* 3 (Σεπτέμβριος 1988) 425-438· τέλος, Μ. Πιερός, *Χώρος, Φως και Λόγος*, ό.π., σσ. 164-193.